

Kako se doista s jugonostalgičarskih pozicija može negirati hrvatska povijest ili o knjizi Johna V. A. Finea Ml.

When Ethnicity did not Matter in the Balkans. A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods, Ann Arbor: The University of Michigan Press
2006, 652 str.

Hrvatskoj se historiografiji ne događa često da bude obogaćena opsežnom inozemnom monografijom. U tom je smislu knjiga Johna V. A. Finea Mlađeg doista vrijedna pažnje. Autor si je postavio ambicioznu zadaću analizirati sve objavljene izvore s današnjeg hrvatskog prostora, a u kojima se spominju izrazi koji bi se mogli protumačiti kao iskazi etničkog identiteta. Fine polazi od pretpostavke, s kojom se nije teško složiti, da etnički identiteti ljudima nisu bili ni izbliza toliko važni u stoljećima prije nastanka modernih nacija, pa da i nije postojao jedan jedinstveni obrazac etničke samoidentifikacije na onim prostorima na kojima će se s vremenom razviti hrvatska nacija. Nažalost, njegova knjiga se ne temelji samo na ovoj osnovnoj ideji, nego i na nekim drugim tezama s kojima se pak nije moguće složiti, a vrvi i raznim materijalnim greškama, pa sam zaključio da jednostavni osvrt, čak ni kraća recenzija, ne bi bili odgovarajuća reakcija na ovu knjigu. Ne znam hoće li ovaj tekst doista potaknuti diskusiju s Fineom ili nekim od zagovornika njegova gledanja na etničke odnose u predmodernoj Hrvatskoj, odnosno na južnoslavenskom prostoru, ali vjerujem da autor, tema i izdavač zavređuju ozbiljnu reakciju. Moram odmah napomenuti da bi bilo dobro da se knjiga prevede na hrvatski i učini dostupnom hrvatskoj javnosti, jer bi mogla pridonijeti razbijanju ustaljenih nacionalističkih stereotipa o tisućgodišnjoj hrvatskoj naciji i o tome da su Hrvati danas isto ono što su bili prije 1400 godina. Doduše, ona zbog svojih neodrživih teza i brojnih grešaka može čitatelje navesti da je u potpunosti odbace, pogotovo što bi na većinu njih s pravom djelovala strahovito iritantno, ali bi ponekima možda ipak omogućila da na etničke procese počnu gledati s više kritičnosti. Osim toga, velika količina sistematizirane građe može biti odlično polazište za neka buduća istraživanja ove problematike.

Fine u *Uvodu* (2 – brojevi u zagradama označavaju stranice) daje svoju definiciju etniciteta. Po njemu (u mojem prijevodu), pripadnik etnosa je netko „tko osjeća da pripada istoj zajednici sa svojim srodnicima i vjeruje da su on i ovi drugi istinski pripadnici zajednice (čak i ako se međusobno ne poznaju), vezani istim čimbenicima, obično zajedničkim jezikom, teritorijem, poviješću i osjećajem da su oni koji dijele tu povijest, jezik i druge cijenjene elemente u nekoj vrsti srodstva i da su pripadnici veće zajedničke obitelji. (...) Zbog toga, da bi se nekoga smatralo etničkim Hrvatom, nije dovoljno samo to da živi na području koje se naziva Hrvatska ili da služi hrvatskom kralju. Takvi ljudi, povezani samo time da žive u istoj državi ili joj služe, mogu biti Hrvati u geografskom ili političkom smislu, ali ne i u etničkom. Zapravo, takvi politički „Hrvati“ (ili Srbi ili tkogod) mogli su sami sebe identificirati kao „Slaveni.““ (Stavljanje Hrvata, ali ne i Srba pod navodnike moglo bi se smatrati slučajnim detaljem, da se ne uklapa u duh kojim odiše cijela knjiga. Hrvati će se vrlo često u njoj naći u navodnicima.)

Iz ove definicije proizlazi osnovni problem Fineove knjige. On, naime, ispravno tvrdi

da se prihvaćanje etničkog identiteta u srednjem vijeku zasnivalo na istim osnovnim principima na kojima se danas zasniva osjećaj pripadnosti naciji, dakle na povijesti, jeziku i teritoriju, međutim istovremeno smatra da je svaki pojedinac imao takav osjećaj već u ranom srednjem vijeku. Apsurdno je da njegova knjiga nosi naslov koji upućuje na to da je bilo razdoblja kada etničnost ljudima nije bila važna (što je točno), a istovremeno očekuje od izvora da mu daju odgovor na pitanje kakvima su se svi ljudi – u etničkom smislu – smatrali u srednjem vijeku? Cijela se knjiga, naime, zasniva na prebrojavanju navoda iz mnogobrojnih izvora koji spominju etničke ili srodne identitete, iz čega, očekivano, proizlazi da se pojam „Slaveni“ (kasnije „Iliri“) spominje znatno češće nego „Hrvati“. Iako su, pogotovo prije renesanse, izvori u kojima netko samog sebe etnički identificira izuzetno rijetki, Fine se vrelima ipak obraća statistički. Premda metodološki ispravno razdvaja izvore po mjestu (i vremenu) nastanka, na kraju ih ipak trpa sve u isti koš da bi mogao doći do zaključka da su se samo rijetki pojedinci nazivali Hrvatima, a da su i oni u alteraciji često koristili i slavenski identitet.

Svoju očiglednu nakanu da na svaki način umanjí značenje hrvatske samoidentifikacije potkrepljuje tvrdnjama da su mnogi navodi koji govore o Hrvatima zapravo geografske i političke odrednice, u kojima se Hrvatima označavaju stanovnici Hrvatske, vojnici u hrvatskoj vojsci, podanici hrvatskog kralja ili bana, odnosno sudionici hrvatskog prava (primjerice 64). Na taj način reducira drastično broj izvora koje prihvaća kao iskaze osjećaja hrvatske etničke pripadnosti, pa može zaključiti da su se samo rijetki pojedinci osjećali Hrvatima, dok se ogromna većina smatrala Slavenima/Ilirima, odnosno se identificirala na temelju lokalnih (regionalnih, urbanih) identiteta. Kako su se samo malobrojni smatrali Hrvatima, a i oni su uglavnom bili plemstvo otuđeno od naroda kojeg je eksploatiralo (navedeno na više mjesta), njihova malobrojnost ne dopušta, drži autor, da ih se uopće smatra etnosom. Po Fineu, tek u devetnaestom, ili čak tek u dvadesetom stoljeću hrvatsko je ime prevladalo i potisnulo konkurentne pojmove. Iako bi se s tom tvrdnjom i mogli složiti, ipak nije jasno – a Fine je elegantno izbjegao odgovor na to pitanje, jer knjigu dovršava s krajem 18. st. – kako zamišlja da je postojala politička tvorba koja je nosila ime s kojim se gotovo nitko nije identificirao, odnosno kako je to ime uspjelo prevladati znatno jači slavenski i ilirski identitet?

Početna slabost Fineove knjige je nedostatak teorijske podloge. Danas je nezamislivo upustiti se u tako složenu tematiku, kao što je razmatranje etničkih identiteta, a bez upoznavanja s barem dijelom ogromne literature nastale u proteklih nekoliko desetljeća. Pritom u ovom slučaju ne mislim u prvom redu na radove Gellnera ili Hobsbawma, nego na diskusiju koja se u medievistici vodi bez prekida već gotovo pola stoljeća, od pojave knjige Reinharda Wenskusa *Stammesbildung und Verfassung* (1961.), a u kojoj su sudjelovali autori poput Herwiga Wolframa, Patricka Gearyja, Waltera Pohla, Iana Wooda, Petera Heathera, Waltera Goffarta, Andrewa Gilleta i mnogih drugih. Ništa od svega toga nema u Fineovoj knjizi, pa nije čudo da autor, bez imalo nesigurnosti, donosi svoje definicije etničkog, a koje s dosad postignutim rezultatima ove dugotrajne diskusije nemaju nikakve veze. Da se, naime, upoznao sa spomenutom literaturom, znao bi da se etnički identitet u srednjem vijeku, a pogotovo u njegovoj ranoj fazi, zasniva upravo na prihvaćanju zajedničkog vladara i zakona, te na sudjelovanju u vojsci, dakle upravo na elementima koje Fine odbacuje kao „političke“. Osim toga, „oni drugi“ su najčešće ljude nazivali prema zemljopisnoj pripadnosti, odnosno pripadnosti nekoj političkoj tvorbi, a nisu vodili računa o osobnim osjećajima onih o kojima pišu, pa su takvi izvori uglavnom neupotrebljivi za proučavanje onoga što Fine smatra etničkom pripadnošću.

Njegova metodologija dolazi do izražaja u sljedećem navodu. Inzistirajući na osjećajima pripadnost, Fine se pita jesu li se, u vrijeme osmanskih provala, stanovnici Hrvatske branili kao kršćani i podanici ugarskog kralja, ili kao „Hrvati“? Jer, nastavlja Fine, ako se ne može dokazati da su se ljudi branili kao „Hrvati“, onda se može ustanoviti da je postojao osjećaj patriotizma ili pripadnosti kršćanstvu, ali ne i osjećaj užeg, hrvatskog domoljublja, odnosno etničnosti (7). No, kako Fine misli ispitati ljude prošlih stoljeća o njihovim etničkim osjećajima? On sam na više mjesta tvrdi da su etničke etikete ljudima nadijevali intelektualci, dakle uski krug pismenih, što znači da o osjećajima velike većine i ne može raspravljati. Mogli bismo se složiti da toj većini etnička pripadnost nije bila važna, ali je onda nekorektno pripisivati im slavenstvo, negirajući hrvatstvo. Možda je to i bilo tako, ali nemamo načina dokazati ni jedno, ni drugo.

Fine je naravno svjestan postojanja zajednica koje su nosile određena imena, ali ih ne priznaje kao etničke zajednice. Tako ističe (5) da su se Hrvati i Srbi nazivali tako jer su živjeli u Hrvatskoj, odnosno Srbiji, i imali su svoje vladare, pa su njihova imena tek u 19. st. opterećena etničnošću. Pritom zaboravlja da Hrvati nekoliko stoljeća nisu imali svoje vladare, kao uostalom ni Srbi (koji nisu imali ni plemstvo, ni sabor, ali su zato imali Crkvu), a da su ipak sačuvali imena. Na čemu su onda gradili identitet?

Ustrajući na tome da nema dokaza za postojanje „hrvatskih osjećaja“, autor ističe da su današnji Hrvati u prošlosti imali mogućnost višestrukog izbora, što znači da je hrvatski identitet odabran (7). O tome ne može biti spora, ali je zanimljivo da Fine slavenski identitet očito ne smatra odabranim, niti izmišljenim, već nečim prirodnim, a na kraju nije jasno drži li (samo)proglašavanje nekoga Slavenom etničkom, ili političkom, odnosno zemljopisnom ili jezičnom odrednicom? U svakom slučaju, biti Slaven/Ilir je po Fineu nešto oprečno od biti Hrvat, pa ako se navođenjem brojnih izvora u kojima se spominju Slaveni/Iliri nastoji pokazati nepostojanje hrvatskog identiteta, moramo zaključiti kako je „biti Slaven/Ilir“ ipak iskaz etničke pripadnosti. Ono što je svakako jasno jest da Fine nije uspio sam sebi razjasniti što je to etnički identitet u pojedinom razdoblju, zbog čega onda nastaje zbrka koja se samo površnom čitatelju može činiti sustavnim izlaganjem izvora i njihovom dosljednom analizom. S jedne strane ustraje u tome da nisu postojali pojedini slavenski narodi, nego su svi gajili jedinstveni osjećaj slavenske pripadnosti, s druge mu se pak omakne, primjerice, kako su Turci u svoju vojsku uključili različite slavenske narode (233).

Fine vrlo često ističe kako pisanju ove knjige pristupa objektivno, neopterećen predrasudama kojima su podlegli toliki hrvatski povjesničari: *When we approach our sources with no screen or preconceptions but with an open mind, as I shall do in this book, then we can see that from an ethnic standpoint medieval Croatian history is totally different from what it has been assumed to be. The Croatian state existed, but in a smaller territory than is often assumed; moreover, much of the population living in its nominal territory and amidst its institutions did not see themselves as Croats at all.* (8). Bilo bi lako složiti se s Fineom, kada bi on polemizirao s povjesničarima 19. stoljeća. No ne znam kako bismo danas još više smanjili teritorij srednjovjekovnog Hrvatskog Kraljevstva, koji nijedan ozbiljni historičar više ne proteže do Drave, Dunava ili Drine? Tko među ozbiljnim povjesničarima doista misli da su se svi stanovnici Hrvatske smatrali Hrvatima? Umjesto rasprave o tim pitanjima, na ovom bih mjestu samo upozorio na to s kakvim „otvorenim umom“ i „bez predrasuda“ Fine pristupa ovoj temi. O tome govori sljedeći citat (u mojem prijevodu): *Unatoč zajedničkom jeziku i mnogim zajedničkim interesima, uočene kulturne*

i vjerske razlike mogu, barem privremeno, trijumfirati, i mnogi od onih koji su mogli biti Jugoslaveni ili Srbo-Hrvati, potaknuti hrvatskim i srpskim šovinističkim ili oportunističkim vođama, sada su odlučili da su uži etnički identiteti tako važni da ih moraju naglasiti jače od svih ostalih i da se moraju podijeliti na hrvatsku i srpsku državu i – svidjelo im se to ili ne – njihovi bosanski susjedi moraju to također učiniti. (6) Ili: „Hrvati i Srbi mogli su se stopiti i postati etnički Jugoslaveni... baš kao što su različita plemena (! - op. N. B.) koja su naselila ono što će postati Francuska i Njemačka pristala postati Francuzima i Nijemcima.“ (6) Pišući o povjesničarima 19. i 20. st., Fine redovito koristi izraz „jugoslavenski znanstvenici“. U citiranju literature odbija navoditi Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti, ističući kako je ona za njega i dalje Jugoslavenska, a nadati se je da će se jednog dana tako opet prozvati. Napokon, knjigu završava rečenicom: *This recent ethnic attachment (tj. hrvatski identitet) throughout the history of the Yugoslav state was present and able to find advocates to express it in a divisive fashion whenever that state faced difficulties and difficult choices. And, thus, in this go-around of the 1990s, divisive ethnicity (arising out of economic difficulties and played by ambitious politicians) succeeded in destroying, at least for the present, the Once and Future Yugoslavia* (562).

Ili: *If one believes in the Yugoslav ideal, as I do, one can regret anything that divided any two parts of the Serbo-Croat people. But there is no more reason for Dalmatia to have been linked with Slavonia, than with what was to become Montenegro, or Slavonia with Dalmatia rather than with Serbia – unless we want to make religion a standard* (114).

Moram priznati da ne pamtim čak niti u djelima hrvatskih povjesničara 19. st. ovako jasno izložen politički i ideološki program zbog kojega bi pristupili pisanju svojih knjiga. Jasno je da su autori poput Račkoga, Klaića, Smičiklase i drugih konstruirali „veliku priču“ hrvatske povijesti u svrhu borbe za uspostavu države, ali se ne sjećam da su to eksplicitno navodili. Za razliku od njih, Fine, koji – vjerujem iskreno – misli da piše objektivno i bez predrasuda, izrijeком pokazuje da piše knjigu žaleći za prošlom i sanjajući neku buduću Jugoslaviju. To je naravno legitimna politička opcija, pogotovo za nekoga tko je i obiteljski vezan uz prostore bivše države, ali je nedopustiva u znanosti. Ne zato jer je jugoslavenska, nego zato jer je politička i ideološka. Fine kroz čitavu svoju knjigu provlači istu onu metodologiju koju predbacuje hrvatskim nacionalističkim povjesničarima 19. i 20. st., ne uviđajući da se njegova razlikuje samo u predznaku.¹ Njegovo odbijanje činjenice da Jugoslavija više ne postoji poprima, u znanstvenom smislu, groteskne oblike, primjerice kada govori kako su Hrvati u ranom srednjem vijeku od čitavog jugoslavenskog prostora držali samo određeni dio (24).

Treba li uopće dodati da se kroz cijelu knjigu govori o srpskohrvatskom ili protosrpskohrvatskom jeziku? No jezikom se u ovoj diskusiji neću baviti, jer bi zahtijevalo previše prostora.

Fineovo nepoznavanje historiografije dolazi do izražaja ne samo u tome što ne uzima

¹ Kako otvoreno Fine iznosi svoje političke stavove vidi se i po ovom citatu: *As with much of the so-called history that is trumpeted forth by twentieth-century Croat nationalists (until recently exemplified by the pseudo-historian and most Balkan of all the 1990s strong-men of that region, Croatia's dictator Franjo Tuđman)...* (18). Isticati da je Franjo Tuđman bio pseudopovjesničar nije problematično, ali da je bio najbalkanskiji među likovima koji su vodili sukobljene strane u devedesetim godinama, to može tvrditi samo netko tko se jasno opredijelio za jednu od strana, ili barem prema hrvatskoj strani iskazuje jasnu netrpeljivost. Uostalom, kakvi su to, po Fineu, balkanski tipovi?

u obzir diskusiju o etnogenezi i identitetima, nego i u pojedinostima. Tako tvrdi da većina povjesničara smatra Konstantina Porfirogeneta pouzdanim izvorom za opću sliku zbivanja u vrijeme doseljenja Slavena (18), što je krajnje upitno. Naravno da ne navodi autore na koje se pritom poziva. Priznajući da je pojam „Hrvatska“ postao oznakom države koja se prostirala od Istre do Cetine i smatrajući da su se na tom području naselili Hrvati (o čemu bi se dalo raspravljati), Fine ističe da se taj pojam odnosio posebno na stanovnike sjeverne Dalmacije i njezinog zaleđa (20). Ako pod tim podrazumijeva današnju sjevernu Dalmaciju, tvrdnja je pogrešna, a ako je mislio na ondašnju, opet je izostavio krajeve oko Splita i Knina. Da zbrka bude veća, skovao je novi pojam „Velebitija“ za područje hrvatske države (20), jer misli da je bolje koristiti taj pojam, nego ime „Hrvatska“, pošto se ne bi moglo razlučiti govori li se o teritoriju, ili o državi. Pritom očito zaboravlja da su hrvatska država i hrvatski teritorij ipak uglavnom sinonimi kroz cijelo srednjovjekovno razdoblje, pa se Hrvatskom i naziva samo ono što je bilo dio Hrvatskog Kraljevstva. Jedina iznimka, kojom se gotovo uopće ne bavi, je postojanje Turske Hrvatske u kojoj je također dokumentiran opstanak svijesti o pripadnosti hrvatstvu unatoč gubitku političkog entiteta. Upravo iskazi hrvatskog identiteta u Turskoj Hrvatskoj pokazuju kako Fine griješi u svojoj negaciji hrvatskog etničkog osjećaja, zbog čega ih valjda i izostavlja iz inače detaljnog pregleda izvora.

Na str. 45 Fine iznosi mišljenje da granice u 9. st. nisu postojale, kao ni ideja teritorijalne cjeline (države), nego da se sve zasnivalo na vladaru i njegovoj pratnji. To se kosi s podatkom Einhardovih anala, koji za godinu 817. spominje bizantsko poslanstvo Ludoviku, upućeno zbog spora dalmatinskih Romana i Slavena oko granica. Kasnija teritorijalna titula Borne, kneza Dalmacije i Liburnije, također potvrđuje važnost teritorijalne organizacije vlasti unutar sustava franačke uprave.

Fineovo negiranje hrvatskog identiteta provlači se kroz cijelu knjigu, pa ovdje nema potrebe, a ni prostora, navoditi sve primjere, već ću se zadržati samo na nekima. Prvi je vezan uz kartular samostana sv. Petra u Selu. U njemu se, kako i Fine priznaje, spominju Hrvati, ali odmah dodaje da se iz toga što ih autor kartulara naziva Hrvatima ne vidi kako su oni sami sebe zvali (65). Dakle, spominjanje Hrvata, hrvatskih plemića i hrvatskog kralja Fineu nije dovoljan dokaz o postojanju hrvatskog etničkog identiteta u 11. st. S druge strane, kao jedini čvrsti dokaz u prilog hrvatskoj samoidentifikaciji navodi češku legendu o Ivanu, hrvatskom kraljeviću koji je živio pustinjačkim životom u češkim šumama (49, 65), a koji se gotovo nikako ne može dovesti u vezu s Hrvatima u Hrvatskoj. Poglavlje o ranosrednjovjekovnom razdoblju Fine završava na način karakterističan za cijelu knjigu: *Thus, one can conclude that the future Yugoslavia, during the period from the eighth to the twelfth century, was home to a broad population of Slavs. Some of them came to find themselves living within the newly created Croatian state. And since, in spite of the name of that political unit, they generally continued to be called simply „Slavs“, it is not at all clear that many, or even any, of them acquired a new identity as Croatians* (66). Ovakva tvrdnja baš i ne zavređuje komentar, osim da je autor zaboravio kako je ranije tvrdio da su se barem pripadnici elite smatrali Hrvatima te da su imali svoje hrvatske potomke koji su bili nositelji hrvatskog identiteta.

Fine prvi put spominje mogućnost postojanja etničkih Hrvata u vezi s jednom ispravom kralja Ludovika iz 1345. (129) u kojoj se spominju Hrvati i Vlasi koji su bili podanici Ivaniša Nelipića (a ne, kako Fine piše, stanovnici Nelipićevih utvrda). Iako nije jasno zašto bi baš ove Hrvate smatrao etničkom, a ne nekom socijalnom skupinom različitom

od stočarskih Vlaha (ili vlah), ipak nije propustio napomenuti da je ovo jedan od rijetkih navoda koji se odnose na Hrvate kao opću populaciju, a ne samo na plemiće, pa nastavlja: *One clearly cannot have an „ethnicity“ if the only „ethnics“ are a dozen or so clans of nobles. Furthermore, I, of course, would strongly argue that there is not a single document to even hint that any of these nobles labeled „Croat“ could be considered an ethnic Croat*“ Uzalud bismo očekivali da nam Fine podastre bilo kakve dokumente koji bi to pokazali za bilo koju drugu zajednicu, jer takvih izvora jednostavno nema, ali autora to ne sprečava da svoju metodologiju primjenjuje samo na Hrvate. Naime, za te iste Vlahe tvrdi: *So, these Vlachs were a community with both ethnic characteristics (clearly recognized as a separate people) and also legal ones with special and separate rights*“ (130). Čime su Vlasi zaslužili takav status? Po Fineu, time da su 1433. imali vlastiti sudbeni stol, da im je 1436. Anž Frankapan jamčio da će ratovati pod njegovim izravnim zapovjedništvom, a ne pod nekim hrvatskim vojvodom, te da im neće moći suditi Hrvati, nego samo njihov vlaški sudac. Fineu je to dovoljno za Vlahe, ali mu za Hrvate nije dovoljno da se Anž naziva banom Dalmacije i Hrvata, da postoje hrvatski zapovjednici i suci, kao i Hrvati koji drže Vlahe u službi. Nigdje se u ispravi ne govori da ove povlastice trebaju razlikovati Vlahe od Slavena, već se spominju samo razlike u odnosu na Hrvate. Ako se temeljem ove isprave može Vlahe proglasiti etničkom skupinom, kako je moguće to zanijekati Hrvatima?

Korak dalje autor je učinio na str. 169, na kojoj ističe da hrvatska etnogeneza očito nije započela prije 1500., jer se većina stanovništva izjašnjavala Slavenima. Nekoliko stranica dalje, dodatno radikalizira tu tezu: *Moreover, I would say that at the time the flight away from Turkish expansion began, there were not yet any Croats to speak of, even in Croatia proper*“ (177). Čini se nevjerojatnim da se do te mjere može ignorirati postojeća literatura, čak i da se odbaci cjelokupna hrvatska historiografija na tu temu kao pristrana i nacionalistička. Unatoč tomu, pišući o razvoju u 16. st. (182) ističe kako su se hrvatski i slavonski sabor stopili u jedan pod hrvatskim imenom, a da je isto tako i zajednički ban bio nazivan hrvatskim, ali niti ne pokušava protumačiti kako je to bilo moguće, ako hrvatske etnogeneze još nije ni bilo, niti se itko smatrao Hrvatom. Istovremeno, analizirajući vijesti putopisaca po Osmanskom Carstvu, koji navode česte susrete s hrvatskim robljem, misli da je to bilo zato jer su Hrvati bili najuočljiviji među slavenskim zarobljenicima i jer su bili poznati zbog stalnih ratova. Kako je to moguće, ako ih je u samoj Hrvatskoj bilo malo ili nimalo? Ovoj se knjizi ne može odreći gradacija u iznošenju teza, pa ćemo tako na str. 278. naići na još zanimljiviju tezu: *As late as 1800, as we shall see, there still was no broad agreement as to who „we“ referred to, and, since that was the case, there was as yet no actual ethnogenesis of the Croats. For as long as many in the given territory believed that their community included the whole Slavic Balkans, while many others saw the community as consisting only of people from the region around Senj or Istria – with all sorts of variants in between – the particular collection that now makes up „Croats“ was not yet a community*“ Znači li to da Fine misli da Nijemci nisu postojali prije no što je postalo jasno da Austrijanci nisu Nijemci, ili da Talijana nije bilo prije završetka ujedinjenja Italije, ili da se ni danas ne zna tko su Španjolci?

Na razne načine Fine odbacuje i mogućnost da se kao etnički tumače pojmovi „exercitus Chroaticus“ (g. 1193.) (81); „ferocitates Croatiae gentis“ (g. 1276.) (81). On ih smatra samo iskazom pripadnosti vojsci koju vodi hrvatski ban. Na isti se način odnosi prema spominjanju hrvatskih zakona: „secundum consuetudinum Croacie“ (g. 1318.) ili „libertas

nobilium Choruatorum“ (1299.). Iako je upravo zakon važno identitetsko obilježje, on ove nazive opet proglašava političkima, a ne etničkima.

Namjerno ili ne, kada navodi da se dio mletačke rive nazivao Riva degli Schiavoni, čime dokazuje da su stanovnici istočne jadranske obale navodno bili samo Slaveni, zaboravlja napomenuti da se na hrvatskom ta riva zvala Riva od Hrvatov (119), što bi svjedočilo o tome kako eventualno prevoditi s mletačkog na slavenski ili talijanskog na hrvatski etničke nazive.

Pozivajući se na isprave Hrvoja Vukčića Hrvatinića, u kojima se spominju Slaveni, zaboravlja analizirati i objasniti njegovo vlastito ime (127).

Konfuzija u vezi s poimanjem etničkih zajednica dolazi do izražaja i u tvrdnji da Hrvati nisu uspjeli stvoriti jaku državu, pošto Mlečani Hrvatsku konstantno nazivaju Slavonijom, jer su jedini pravi Hrvati bili potomci doseljenih Hrvata koji su postali društvena elita (41). Na stranu to što Fine ne zna da Talijani i danas Hrvate i Slovence nazivaju Slavenima, puno je veći problem da on u jednom trenutku etnički identitet tretira kao konstrukt, a drugi put kao nasljednu osobinu koja se stječe rođenjem. Povrh toga, on na više mjesta tvrdi da su Hrvati bili samo elita (čime se vraća na mišljenje Vjekoslava Klaića), pa da se zbog toga nisu mogli identificirati s ostalim Slavenima koji su bili nižeg socijalnog položaja, ne uviđajući da se o etničkoj pripadnosti i može govoriti samo u vezi s elitom, ili barem slobodnim ljudima.

Slično nerazumijevanje pokazuje i sljedeći citat: *Thus early on (in the fifteenth or sixteenth century), someone, possibly a Ragusan Franciscan, believed that the Slavs who sacked Salona had actually been Croatians (not necessarily ethnic ones, but at least members of an entity or tribe so named)...* (89). Na koji bi se način, dakle, trebao izražavati etnički identitet, ako ne kroz ime „entiteta“ ili plemena? Ili Fine doista misli, premda se javno izjašnjava drugačije, da je etnicitet prirodna odlika koja se stječe rođenjem, a ne prihvaćanjem?

Iako bi se u knjizi s ovakvom temom očekivalo da će se posebna pažnja posvetiti historiografskim djelima, ne može biti slučajno da autor vrlo malo pažnje poklanja kako Lučiću i njegovoj „De regno Dalmatiae et Croatiae“ (324-329), tako i Jurju Rattkayu, naslov čije historije niti ne spominje, pa se ne možemo oteti dojmu da je namjerno izostavio spominjanje hrvatskih kraljeva i banova (478). U oba slučaja, dakako, nastoji minimalizirati činjenicu da se obje povijesti bave hrvatskom tradicijom i spominju hrvatski identitet na brojnim mjestima. Napokon, kako bi se uopće mogla pisati povijest kraljevstva koje nema vlastitog identiteta? Fine u slučaju Rattkaya preskače odličnu studiju Sándora Benea, možda i zato jer ne pozna izdanje Rattkayeve Povijesti iz 2001., a možda i zato jer Bene pokazuje kako je Rattkayeva knjiga dio političkog projekta nastalog u krugu oko Ivana Draškovića kao nedvosmisleni iskaz hrvatskog protonacionalnog identiteta. Fine, naravno, tvrdi kako je Rattkay ponajprije pisao u cilju jačanja ilirskog identiteta, a da je hrvatski bio samo jedna od njegovih potkategorija (480).

Premda se Fine već mnogo godina bavi poviješću ovih krajeva, u knjizi su se potkrale neke ozbiljnije faktografske greške, od kojih ću upozoriti samo na neke. Tako na str. 73 tvrdi da se Zagreb u razdoblju prije 1102. sastojao od dvije zasebne pravne cjeline: kaptola (pisanog malim „k“) ili biskupskog grada i Gradeca, trgovačkoga grada. Svako vijeće (kako Fine naziva „nacije“ na Gradecu), imalo je po njemu svojeg notara koji je pisao na vlastitom jeziku (75); Fine tvrdi da je, ako Idrizi 1153.-1154. točno opisuje da je Dubrovnik posljednji grad u Hrvatskoj, Emanuel Komnen morao te granice pomaknuti

prema jugu (100-101), ali pritom ne vodi računa o godinama Emanuelove vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji; *John Capistran, who died in the unsuccessful defense of Beograd against the Ottomans* (128); u današnjoj Crnoj Gori žive crnogorski Srbi, a ne Crnogorci (169); *an Istrian dramatist, Matko Laginja, in a play entitled „Šilo za ognjilo“* (341); *one Serbian writer, Mihovil Pavlinović* (370); Juraj Drašković je navodno bio jedan od vodećih jastrebova na Tridentском concilu (474), iako je upravo on nastojao naći neke poveznice s umjerenim protestantima; krajem 17. st. spominje Austro-Ugarsku (485); *the town of Turopolje* (496). U dodatku, izvjesni Ian Mladjov sastavio je popis svih hrvatskih vladara do 1800. (563-566), koji se u svojem problematičnom, ranosrednjovjekovnom dijelu znatno razlikuje od uobičajenih vladarskih nizova koje možemo naći u pregledima hrvatske povijesti, a to zato jer se u velikoj mjeri temelji na argumentima Martina Eggersa.

Knjiga vrvi i nizom manjih grešaka, nastalih često Fineovim nepoznavanjem jezika (hrvatskog, njemačkog, latinskog), zemljopisa ili povijesti, što doista čudi, jer je riječ o specijalistu za južnoslavensku povijest. Pogotovo upada u oči da ne razlikuje padeže u hrvatskom, nego riječi očito preuzima onako kako ih nalazi u tekstu kojim se služi, bez obzira na njihovo kasnije mjesto u rečenicama koje sam oblikuje. Nabrojat ću samo nekoliko primjera: *Marchgrof of Furlandia* (28); *an eleventh century war between Zvonimir and Vojvoda Leopold of Carinthia* (36); *in ca. 846 Slavs plundered the fortress of Carolea* (38); *The second road of this name went from Pula in the direction of Gračišće i Pićan* (41); *the shortlived March of Croatia and Dalmatia in the second half of the eleventh century* (57); *Karijani*, umjesto Karinjani (71); *Below the magistratute there were group councils, including those of Slavs (vijećnica Sclavorum), Hungarians, Germans, and Franks (Galllicorum)* (75); *Kurkari* (dvaput na str. 84); *Miha Mandijević, a chronicler from Split* (102); *while he gave the Dominicans Hungary and Sclavonie* (107); *„nec obstante consuetudine aliqua Chroatorum“ prevodi kao no obstacles of any sort from the customs of Croatia* (123), pretvarajući, iz neznanja ili namjerno, etničko ime Hrvati u političko ime Hrvatska; na istoj stranici *„iura Croatorum“* prevodi kao *law of Croatia*, a *„zachon hervacchi“* također kao *law of Croatia*; *Hans Frankapan, Prince of Krk* (130); *Franciscus (Franje) Niger* (139); *a city of Illyrica* (188); nabrajajući slavonska mjesta iz kojih su na studije odlazili studenti označeni kao Hrvati, identificira *„Caprunensis“* kao *„iz Kopra“* (iako dopušta i mogućnost da je riječ o Koprivnici) (213); *„Varadinensis Ungarus“* tumači kao *Varaždin Hungarian* (464); *two „Croata“ from Zagreb* (465); *Oborovac* (umjesto Oborovo) (465); *In 1624 a Zagreb canon, Baltazar Dvorni (known as „Čiča“, meaning Uncle) Napulje* (474) – moram priznati da mi je osobno ova pretvorba Baltazara Dvorničića Napulyja najzabavnija Fineova greška; *„Croatia rediviva“* prevodi kao *Unredeemed Croatia* (487); *a fortress near Sutli* (496); nabrajajući koje je sve dijalekte razlikovao Habelić, spominje i solarski, koji se govorio u Primorju, a Fine ga prevodi sa *Sunny*, vjerojatno zato jer misli da je na Jadranu uvijek sunce (524).

Bilo bi krivo kada bi čitatelj stekao dojam kako u Fineovoj knjizi nema vrijednih i poticajnih ideja. Dapače, kao netko tko nije opterećen baštinom hrvatske historiografije i „velikom pričom“ hrvatske povijesti, lakše može uočiti neke pojave koje bi drugima promakle. Njegova ideja o de-etnogenezi, koja se odvija već u ranom srednjem vijeku, a koja dovodi do toga da čak i vladarska elita zamjenjuje hrvatsko ime slavenskim (65) vjerojatno je netočna, ali potiče na razmišljanje nije li do takvog procesa došlo poslije 1102., kada se u izvorima doista vrlo rijetko sreće hrvatsko ime? Nestanak kraljevske vlasti mogao bi dovesti do gubitka potrebe za identifikacijom s državom bez vlastite dinastije,

pa se kao zanimljivo istraživačko pitanje nameće ono o razlozima opstanka hrvatskog identiteta i njegovim nositeljima. Naravno, Fineova teza da je hrvatski identitet bio najjači u vrijeme doseljenja, a da je potom slabio neodrživa je već i zbog toga što iz vremena doseljenja nemamo nikakvih izvora koji bi govorili o Hrvatima (ako pretpostavimo da su se Hrvati uopće doselili).

Zanimljivo je Fineovo opažanje da se iskazi hrvatskog identiteta u razvijenom i kasnom srednjem vijeku (a tome bismo mogli dodati i Baščansku ploču) javljaju najčešće na području Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Like, odnosno u krajevima kojima će od 12. st. upravljati Krčki knezovi. Čini mi se da tu pojavu nije dosad u hrvatskoj historiografiji nitko primijetio. Samo na tom prostoru Fine dopušta neko ograničeno iskazivanje pripadnosti hrvatskom etnosu, ali ga je zato preimenovao u „Velebitiju“ i na više mjesta iskazao uobičajenu dvojbu o tome nisu li to ipak iskazi političkog identiteta.

Unatoč tim eventualnim poticajima i ogromnoj prikupljenoj građi, Fineova knjiga ne može ni na koji način zaslužiti pozitivnu ocjenu. Ona jasno pokazuje kako ideološke predrasude utječu na historijsku znanost koja to zapravo prestaje biti, opterećena predrasudama i unaprijed stvorenim zaključcima. Knjiga nažalost demonstrira i posljedice pristupa temi za koju se autor u metodološkom smislu nije pripremio, a nije se upoznao niti s relevantnim radovima nehrvatskih autora, kojih nema malo, pogotovo kada je riječ o ranom srednjem vijeku. Izostavio je i čitav niz važnih radova hrvatskih autora. Posljedica toga je da je Fineov pristup temi – suprotno iskazanim namjerama – tradicionalistički u svojoj metodi, površan i nepouzdan. Bilo bi hvalevrijedno kada bi autor, upozoren na sve ove nedostatke, a pogotovo na stav prema Hrvatima i svoju neprikladnu metodologiju, našao snage javno se ograditi od ove knjige.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 41

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2009.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 41

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u studenome 2009. godine

Naklada

400 primjeraka